

Тетяна Грузова

Церква Півдня України в умовах Голодомору 1932–1933 рр.

На прикладі Півдня України здійснена спроба проаналізувати становище церкви в 1932–1933 рр. На основі архівних та усноїсторичних джерел автором характеризуються прояви політичного, адміністративного, економічного тиску місцевої радянської влади на духовенство.

Ключові слова: церква, духовенство, влада, Південь України

Прихід до влади більшовиків у 1917 р. створив нові соціальні реалії. Релігія оголошувалася “опіумом” для народу, який лише гальмує впевнені кроки більшовицького керівництва до світлого соціалістичного майбутнього. Впродовж десятиліть відбувалося нищення церкви як соціального інституту. Влада завдяки масовій антирелігійній агітації робила все аби дискредитувати церкву в очах віруючих.

Одним з методів винищення церкви та релігійних спільнот став Голодомор 1932–1933 рр.

Питанню становища церкви в часи Голодомору присвятили свої праці О. Бойко, Т. Євсєєва, О. Ігнатуша, А. Киридон, В. Пашенко, Т. Рафальська, Н. Рубльова, Т. Савчук, О. Форостюк та ін. Розкриття цієї теми забезпечується архівними джерелами, зокрема, документами фондів ЦДАВО та наративами, серед яких опубліковані матеріали усної історії.

Мета статті – проаналізувати становище церкви різних конфесій на Півдні України, в умовах політичного, адміністративного, економічного тиску, які були складовою Голодомору та свідомо спровоковані радянською владою.

В період “упокорення голодом” (1932–1933) постраждали не лише українці. Дійсно, згідно перепису 1926 р. абсолютною більшістю в селах України, зокрема і Півдня були українці [1, с. 9–10]. Але, в той же час, міграційні процеси, які почалися з XVIII ст. призводили до урізноманітнення етнічного складу [2, с. 47]. Серед етносів, що мешкали в Україні, найчисельнішими після українців були: росіяни, білоруси, поляки, євреї, німці [2, с. 43–44]. Національні меншини поруч з українцями страждали та помирали не маючи жодної провини. Впродовж активної антирелігійної кампанії 20–30 рр. XX ст. представники релігійних течій потерпали від утисків радянської влади.

У часи колективізації (1928–1933) влада урізноманітнила способи припинення функціонування релігійних організацій. Цінність хліба нарівні з життям у час голодомору було цинічно використано [3, с. 182]. Закриті церкви масово перетворювали на склади та зерносховища.

Пояснення владних структур щодо згаданого вище питання були неоднозначні. Так, церква на Дніпропетровщині була засипана зерном, тільки тому, що не вистачало приміщення [4, арк. 52]. Церкву Преображенської релігійної спільноти с. Велика Білозерка місцева влада також використала під зерносховище. Для представників громади таке рішення щодо конфіскації приміщення було незрозумілим, адже заборгованостей у церкви не було [4, арк. 60].

Звичайною для кінця 1920-х – початку 1930-х рр. була практика перетворювати церкви на заклади, які не мають жодного стосунку до першопочаткового призначення. З 1930 по 1933 рр. у ВУЦВК розглядалася справа про закриття церкви “Різдва Богородиці” в місті Маріуполі. Відповідно до документа Маріупольської міськради, дана церква заважала будівництву трамвайних колій. На думку керівництва, руйнування церкви не спричинило б незручностей віруючому населенню міста, так як поруч розташована Мар’їнська церква [5, арк. 5].

Опираючись на необхідність розширювати місцеву школу в с. Ново-Іванівці Запорізької обл., на місцевих зборах було запропоновано передати приміщення церкви під освітній заклад [6, арк. 9].

В місті Херсоні, за згодою наркома охорони здоров’я С. Канторовича було ухвалено рішення будувати санаторій. В зону будівництва входила місцева синагога [7, арк. 1]. Відповідно до протоколу засідання президії Херсонської міськради від 15 лютого 1933 р. в місті не знайшлося жодної вільної приміщення під санаторій окрім молитовного будинку [7, арк. 8]. “Ураховуючи величезне значення організації в м. Херсоні курорту, який дасть можливість лікувати працюючих безпосередньо в Херсоні, рахувати за доцільне відібрати синагогу...” – йшлося в протоколі загальних зборів робітників [7, арк. 15]. Звісно, будівництво лікувально-оздоровчого закладу для робітників та жителів міста мало велике значення для охорони здоров’я. Але парадоксальним є те, що піклуючись про одну сферу життя, влада свідомо підкреслювала зневажливе ставлення до іншої – приватної.

У грудні 1933 р. до секретаріату ВУЦВК від інспектури релігійних культів Одеського облвиконкому було надіслано прохання пришвидшити закриття молитовного будинку в Успенському провулку, так як його хочуть використати під курси редакторів газет політвідділів МТС [8, арк. 3].

На думку О. Ігнатуші, закриття церков, під приводом використання приміщень для зберігання зерна, через малу кількість прихожан або ж через епідемії викликані голодом, негативно впливало на населення, адже відсутність храму, знищення священників давало можливість більшовикам маніпулювати свідомістю селян [9, с. 119].

Нерідко владні органи зрівнювали з землею сакральні споруди. Про це у своїх роботах згадують О. Форостюк [10, с. 129], О. Ігнатуша [11, с. 248]. Такі аморальні вчинки підтверджують й старожили. Жителька Донецької області в усних свідченнях згадувала випадок, коли під церкву заклали динаміт і підірвали, а потім на святому місці збудували кінотеатр [12, с. 536]. Схожу ситуацію описувала жителька Дніпропетровщини: “Кам’яним (церквам – Т. Г.) підкладали таке, що розвалювало...” [13, с. 513].

Церковні речі нерідко забирали після масових погромів задля порятунку. Марія Татаря з села Сурсько-Михайлівка Дніпропетровської області в усних свідченнях пригадувала, як після осквернення церкви “моєї мами рідна сестра принесла оте, як батюшка причащає ... бо святе” [14, с. 116]. Попри те, що атеїстично налаштовані комсомольці знищували все, що було пов’язане з релігією, місцеві жителі намагалися врятувати та зберегти залишки церковного майна.

Складовою репресивної політики проти церкви та духовенства був економічний тиск. Протягом кінця 1920-х – 1930-х рр. до ВУЦВК надходило ряд скарг священників з різних територій України, щодо непомірного оподаткування та м’ясозаготівлі. Так, священник з Одеси звертався до органів влади з роз’ясненням, чи має він виплачувати податок у 210 руб. на культурні потреби, якщо навіть 10 руб. не має? [15, спр. 129, арк. 27]. Свя-

щенники Петро Кузмінський [15, арк. 34], Олександр Попов у листах до ВУЦВК просили пояснити, чи всі служителі культу мали приймати участь у м'ясозаготівельній кампанії [15, арк. 36]. Священник з Павлівки Одеської області Петро Стародомський, скаржився на податок у 82 кг. м'яса, який наклала на нього сільська рада [15, арк. 40].

Житель села Мала Білозірка нинішньої Запорізької області в усних свідченнях згадував, що в голодні роки лише завдяки небайдужим священник зміг здавати натуральний податок, але церкву все одно закрили [16, с. 201].

Духовенство не мало змоги виплачувати шалені суми нав'язані державою. За нечасну виплату церковнослужителів карали штрафом, або гірше: “наклали податок, який, вони добре знали, що ти не виконаєш. За невиконання задачі судили і відсиляли в Сибір” [17, с. 551].

Влада робила все, аби різними способами відсторонити представників церкви від суспільно-політичного життя. Так, голова Шевської сільської ради Дніпропетровської області, самовільно зачинив церкву та відібрав у священника атрибути для проведення богослужінь [18, арк. 20]. Місцеві представники влади Люксембургського районного комітету Маріупольського округу відмовлялися реєструвати нового священника Михайла Штиля, і не давали йому можливості долучитися до виконання обов'язків [18, арк. 34].

Дослідник О. Бойко зазначає, що невід'ємною складовою нищення церкви був і фізичний тиск на духовенство. За часи Голодомору були відкриті десятки карних справ, обвинувачення в яких були абсурдні – антирадянська агітація чи контрреволюційні дії. Покарання ставали типовими для всіх – тюрма або заслання [19, с. 217].

В той же час, священнослужителі, на долю яких випало гоніння та знущання, не залишали людей на вірну смерть в голодні роки. Священник з Одеси Микита Морозовський, залишаючись вірним своєму покликанню, ділився харчами зі змореними селянами. У 1933 р. він і його сім'я загинули [20, с. 57]. Колишній священник Олексій Воблий в селі Піскошному нинішньої Запорізької області врятував від голодної смерті 28 дітей. В школі, де він працював директором, діти мали змогу раз у день з'їсти тарілку супу та випити чай [20, с. 216].

Досліджуючи трагічний період 1932–1933 рр. у контексті атеїстичної пропаганди 1920–1930-х рр., А. Киридон приходиться до висновку, що “глибоке вкорінення традиційної православної обрядовості і прихильне ставлення населення до Церкви навіть в умовах трагедії голодного року дозволило пульсувати церковному організмові” [21, с. 189].

Не дивлячись на маніакальне бажання радянської влади викоринити релігію та Бога з життя людей, дотримання релігійних традицій продовжувалося в розпал голоду. Населення вірило в Бога, зверталося до священників аби провести хрестини, здійснити причастя, посвятити паску.

Підсумовуючи все вище сказане, можемо зробити висновок, що церква південного регіону, як і по всій Україні зазнала значних утисків. Активні дії радянської влади на місцях, що проявлялися в адміністративному, економічному тискові на духовенство призводили до знищення церков. Жахливі події 1932–1933 рр. були використанні злочинною владою для руйнування релігійних культів. Десятки храмів, синагог у різних областях зникали. Церкви Півдня України на рівні з іншими областями були за однаковим алгоритмом перетворені на зерносховища, гаражі, магазини, освітні та культурницькі заклади. Такі вчинки свідомо десакралізували образ святині, прирівнюючи її до звичайних споруд. В той же час, можемо

підтвердити тезу, що не дивлячись на прагнення влади викоринити релігію з повсякденного життя людей, ці спроби не увінчались успіхом. Віра в Бога та довіра до священника залишалися непорушними, церковне життя продовжувалося. Подальші наукові дослідження з даної проблематики, дадуть можливість більш масштабно охарактеризувати становище різних течій в Україні, а також визначити основні зміни у стані церков, які були спровоковані Голодомором та наступом влади впродовж кінця 1920-х та початку 1930-х рр.

1. Марочко В. І. Територія Голодомору 1932–1933 рр. Київ, 2014. 64 с.
2. Рошко К. М. Зміни етнічного складу населення на території Південної України (кінець XIX ст. – 1920-ті роки) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2017. Вип. 47. С. 42–46.
3. Ігнатуша О. М. Руйнація католицької церкви в умовах Голодомору 1932–1933 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2009. Вип. 27. С. 180–184.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). Ф. 1. Оп. 8. Спр. 126.
5. ЦДАВОВУ. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 50.
6. ЦДАВОВУ. Ф. 1. Оп. 8. Спр. 147.
7. ЦДАВОВУ. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 92.
8. ЦДАВОВУ. Ф. 1. Оп. 8. Спр. 129.
9. Ігнатуша О. М. Разом з народом: церква в умовах голодомору 1932–1933 рр. // Голодомор 1932–1933: Запорізький вимір. Запоріжжя: Просвіта, 2008. С. 112–127.
10. Форостюк О. Д. Правове регулювання державно-церковних відносин на Донбасі у 1917–1941 роках. Луганськ: РВВ ЛІВС, 2000. 166 с.
11. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). Запоріжжя: Поліграф, 2004. 440 с.
12. Інтерв'ю SW40. Анонімна оповідачка, 1915 р. н., м. Юзівка (Донецьк) // Великий голод в Україні. Свідчення очевидців для комісії конгресу США. 2008. Т. 2. С. 534–537.
13. Інтерв'ю SW39. Анонімна оповідачка, 1904 р. н., хутір Зелена Балка, Петропавлівський район, Дніпропетровська область // Великий голод в Україні. Свідчення очевидців для комісії конгресу США. 2008. Т. 2. С. 507–533.
14. Татара Іван Іванович, 1926 року народження, Татара Марія Михайлівна, 1930 року народження, с. Сурсько-Михайлівка Солонянського району Дніпропетровської області. Опитування провели В. В. Ликова і Г. В. Леснікова (6 червня, 2009 р.) // Усна історія Степової України. Запоріжжя: ТанDEM, 2008. Т. 8. С. 98–117.
15. ЦДАВОВУ. Ф. 1. Оп. 8. Спр. 129.
16. Розповідь чоловіка, мешканця с. Мала Білозірка [прізвища не зазначено]. Записи Володимира Комова // Усна історія Степової України. Запоріжжя: ТанDEM. 2008. Т. 3. С. 198–202.
17. Інтерв'ю LH29. Дмитро Корнієнко, 1918 р. н., Понорницький район, Чернігівська область // Великий голод в Україні. Свідчення очевидців для комісії конгресу США. 2008. Т. 1. С. 538–554.
18. ЦДАВОВУ. Ф. 1. Оп. 8. Спр. 126.
19. Бойко О. В. Православна церква на Дніпропетровщині в роки Голодомору (1932–1933 рр.) // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: [зб. наук. пр.]. 2011. Вип. 9. С. 214–222.
20. Людяність у нелюдяний час / упоряд. В. С. Тилишак, В. М. Яременко 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Смолоскип, 2018. 288 с.
21. Киридон А. М. Держава–Церква–Суспільство: інверсна трансформація в суспільстві. Рівне: РІС КСУ, 2011. 216 с.